

JACQUES EPSTEIN

Život i rad

(1822 — 1859)

Početak XIX stoljeća povećao se broj doseljenih Židova u Zagrebu, pa se oko 1816. godine nastanjuje na teritoriju gradske jurisdikcije neki Samuel Epstein rodom iz Trencsina¹. Radio je najprije kao knjigovođa kod trgovca Jakoba Stieglera, no vremenom se osamostaljuje i posvećuje trgovačkom poslu. Godine 1818. zamolio je Samuel Epstein tadašnjeg zagrebačkog biskupa Maksimilijana Vrhovca za dozvolu da stanuje u vlaškouličkoj općini, koja je sve do godine 1850. potpadala pod biskupsku jurisdikciju. Nakon odobrenja on stanuje još neko vrijeme na starome mjestu preselivši se u Vlašku ulicu možda tek kasnijih godina². Godine 1819. oženio se Epstein u Velikoj Kanjiži, vrativši se ubrzo nakon svadbe ponovo u Zagreb. Imao je sinove Sigmunda i Jacquesa; posljednji je rođen godine 1822. u Zagrebu, gdje će manje-više provoditi svoj budući život. Od ostalih članova Epsteinove porodice stanovali su u Zagrebu i radili kao trgovci njegova braća Ignac i Wolf Epstein.

U kasnijem javnom i kulturnom životu Zagreba ubrzo se ističe mladi Jacques, koji je kao mladić od 24 godine radio na osnivanju jednog dobrotvornog društva sa ciljem potpomaganja nemoćnih i ubogih, uz rad na podizanju prosvjete i potpomaganja talentiranih zanatlija. Nakon stanovitih priprema društvo je osnovano mjeseca siječnja godine 1846. dobivši naziv »Društvo čovječnosti« (ili »Humanitätsverein«). Prilikom svečanog otvaranja održani su i veliki programatski govori, pa je zabilježen i govor Jacquesa Epsteina, koji je tom prilikom i predložen i izabran za predsjednika. Mladi Epstein je u navedenom govoru naglasio i neke osnovne zadatke novoosnovanog društva ovim riječima: »Erwägen Sie, meine Herren! dass unser Verein nicht ein Wohlthätigkeits-Verein allein ist, nämlich im engern Sinne. Ja wohl ein Wohlthätigkeits-Verein,

aber auch für uns, er soll wohlthätig wirken auf die Bildung und Veredlung des Gemüthes und Geistes, er soll durch Weckung und Belebung unseres Sinnes für vaterländische und religiöse Interessen, durch unsere Worte und Thaten, nämlich durch Sprache und Handlungen uns die allgemeine Achtung und Sympathie verschaffen. Es ist übrigens nicht hinreichend, dass wir ein Lesezimmer haben, das Zimmer soll uns haben. Es genügt nicht, dass wir Bücher und Zeitschriften in unserem Zimmer aufgenommen; wir müssen diese auch in uns aufnehmen. Dies empfehle ich Ihrer Beherzigung. An andern Orten, wo ähnliche Institute in's Leben gerufen werden, haben sie von vorneherein den heilsamen Erfolg geübt, dass die Jugend das Billardtuch mit dem Tuch des Lesetisches, die Kartenblätter mit den Zeitungsblättern vertauschten.«³ Svi prisutni, a među njima i članovi društva, primili su govor s velikim oduševljenjem, smatrajući da svakako treba usmjeriti društveni rad u naznačenim pravcima, tj. na dobrotvorni rad u javnosti uz prosvjetnu djelatnost, koja je izvirala i iz općeg stanja ne samo u Zagrebu nego i u cijeloj Hrvatskoj, u kojoj je u to vrijeme za posljednje »ilirske« faze geslo »prosvjetom slobodi« još uvijek bilo u prvom planu. Znamo da upravo u to vrijeme kao i ranije djeluje »Ilirska čitaonica«⁴, pa vjerujemo da je i njen rad ponukao mladoga Epsteina da djelovanje novoosnovanog društva prebaci i na prosvjetno polje. Međutim, ubrzo nakon osnivanja, društvo sve više prebacuje svoju aktivnost na dobrotvorno djelovanje, pa su u tome smislu izdana i društvena pravila iz kojih, uz ostalo, slijedi da je glavni zadatak društva bio da »... teži za sverhom priskočiti pravom siromaštvu posle predbiežna izpitivanja putem neposriedna podupiranja donle, dok uzmogne podupirani svojimi silami odolieti skrajnjoj biedi«.⁵ Osim toga, društvo je podupiralo i siromašne udovice i sirote, a davalo je zajmove i obrtnicima, brineći se i za napuštenu djecu. Društvo je imalo oveći upravni odbor od 40 članova, mada broj nije bio strogo određen, jer je »... želiti... bilo, da bude tolik, da bar u svakoj ulici stanovalo bude nekoliko članovah društva, jer jedino tako poći će za rukom pribavljati si točno poznavanje obsojateljstvah podpomaganja potrebnih«.⁶

Društvo se sastojalo iz prautemeljitelja, utemeljitelja, pravih članova i dobročinitelja. Među prautemeljiteljima nalazimo pretežno imena zagrebačkih Židova, a javlja se i jedno lice iz Melbourne imenom Adolf Hirschler.⁷ Godine 1849, nakon tri godine postojanja, društvo je brojilo ukupno 116 članova, dok je društvena imovina iznosila svega 405 forinti i 53 novčića. Sva društvena djelatnost bila je usmjerena i dalje na potpomaganje ubogih i nemoćnih, uz povremene akcije i na prosvjetnom planu u vidu nekih javnih predavanja, koja je u većini slučajeva održavao predsjednik društva Jacques Epstein.

U međuvremenu se mladi Epstein aktivirao i u radu drugog zagrebačkog društva, koje je osnovano krajem godine 1848. pod

imenom »Slavjanska Lipa«. To društvo je bilo osnovano prema intencijama i smjernicama istoimenog slavenskog društva u Pragu, koje je tamo osnovano mjeseca jula godine 1848. I praška »Slavjanska Lipa« nastala je kao posljedica revolucionarno-demokratskih težnji na teritoriju habsburške monarhije, koja je, kao što znamo, tlačila i sav njen slavenski živalj. Prema sačuvanim pravilima praška »Slavjanska Lipa« bila je »... društvo građanah toga radi sklopljeno, za, da se probudi i utvèrdi u austrijskih Slavenih politička sviest iz gledišta slavenskoga, te da se kod njih unapriedi duševna i materialna korist i sklopi savez čversti iz med svih narodah slavenskih...«⁸ Budući članovi zagrebačke »Slavjanske Lipe« temeljito su proučili rad i djelovanje češke posestrime i nakon duljih pregovora i predradnji usvojena su »Sverha i načela Slavjanske Lipe« iznesene na prvome sastanku 28. XI 1848. godine u Zagrebu u Narodnome domu. Iz njih slijedi da je »Slavjanska Lipa« težila za ovim ciljevima: »1) Uzdignutje, ukriepljenje i unapriedjenje narodnosti slavjanske u obće, a osobito u austrijskoj dèržavi, a najprije u južnim pokrajinama, svimi pravičnimi sriedstvi i svom moćju naroda slavjanskoga. 2) Uzajemnost plemenah naroda slavjanskoga. 3) Uzpostavljenje puka u svoja naravna pèrvobitna politička prava u dèržavi; da tako puk i njegovo blagostanje postane svèrha dèržave, te da dostojno udioničtvo u ravnanju dèržave postigne, riečju: da se načelo monarhično-demokratsko u život i dielo privede. 4) Nastojanje da dèržava austrijska postane savezna dèržava, sastojeća iz posebno samostalnih pokrajinsko-dèržavno upravljanja posiedujućih narodah, na temelju podpune ravnopravnosti svih narodah... 5) Nabavljanje sriedstvah za postignutje duhovnog prosvietjenja, moralnog dostojanstva i materialnog blagostanja naroda našega, kao: zavedenje potrebnih učionica i zavodah izobrazavajućih, unapriedovanje poljodielstva, radinosti i tèrgovine.«⁹

S obzirom na tačku 4 u odnosu na »ravnopravnosti svih narodah« razabiremo da su sastavljači »Svèrhe i načela« zagrebačke »Slavjanske Lipe« usvojili zahtjev razaslan pomoću manifesta evropskim narodima sa slavenskog kongresa, koji je održan u Pragu ljeti 1848. godine, u kome je izraženo »... da se Austrija pretvori u savez ravnopravnih naroda«, koji kongres ne smatra samo spasom njih samih nego »i slobode, prosvjete i čovječnosti uopće«.¹⁰ Članovi-osnivači zagrebačke »Slavjanske Lipe« bili su manje-više poznati javni radnici i političari: kao prvi potpisao se tada još mladi Eugen Kvaternik, za njim slijede Dragutin Kušlan, Ognjoslav Utješenović-Ostrožinski, Antun Vranycany, Antun Nemčić, Ivan Kukuljević-Sakcinski, Dimitrije Demeter, Anastas Popović, Bogoslav Sulek, Vjekoslav Babukić i toliki drugi, a javlja se i Jacques Epstein, koji će biti imenovan i predložen i za člana novoosnovanog upravnog odbora. Ubrzo nakon osnivanja utvrđen je dalje detaljan rad društva, koji je trebalo da bude usmjeren u tri pravca: politički, prosvjetni i gospodarski, pa su u tome smislu bili formirani i za-

sebni odjeli. U gospodarskom odjelu uz Nauma Malina i neke druge bio je jedan od glavnih i najaktivnijih članova Jacques Epstein koji je uz to radio i na prosvjetnome planu.

Do kraja godine 1848. i početkom 1849. društvo »Slavjanska Lipa« bilo je veoma aktivno, održavajući česte sastanke, skupne i pojedinih svojih odjela. Mjeseca februara godine 1849. uputio je Jacques Epstein glavnome odboru društva jedno pismo u kome izražava neke svoje osnovne poglede u odnosu na dalji trgovačko-privredni razvoj, ukazujući uz to i na potrebu osnivanja jedne trgovačke komore, koja bi u svakom slučaju mnogo pridonijela napretku trgovine, poboljšavajući njeno dosta zanemareno stanje. U pismu je Epstein doslovce ovako iznio svoje formulacije: »Slavni odbore! Među zadaće i nastojanja ovoga društva, kakono se to vidi iz pravilah njegovih, spada i sudielovati k podignutju tèrgovine i obèrtnosti, kao što i sve ono upotriebiti, što je nuždno za postignutje ove svèrhe. Premda sam uvieren, da će vriedni članovi ovoga društva sve najshodnije i najprikladnije predloge učiniti, to ipak sdruge strane osietjamo, kako je teško iste predloge u život uvesti ne samo iz toga, što neima kod nas obèrtnog duha, duha poduzimatelnog, već najviše iz toga, što nam fale, osobito u tergovini, zavodi ili bolje rekuć organi, koji bi slične predloge uživotvoriti mogli. — Doli podpisani misli, da bi se tomu zlu najlaglje moglo doskočiti zavedenjem tako zvanih trgovačkih komorah (Handelskammern) kakove već od dužjeg vriemena obstoje u Italii, Francezkoj, Belgii, stranom i u Niemačkoj, a sad će se uvesti i u Austriu. Ovakovih trgovačkih komorah-sastavljenih iz obertnih i trgovačkih kapacitetah, i to slobodnim izborom svih za to prikladnih obèrtnikah i tèrgovacah, koji ih izabraše-pèrva svèrha kao organah obceg mnienja tèrgovačkog i obertnog svieta, bit će tergovinu i obèrt k većem razvitku i procvietanju dovesti. Komore takove imale bi pravo: predlagati osnovne tèrgovačkih i obèrtnih zakonah i ustrojenjah; naznačivati sredstva za podignutje tèrgovine i obèrtnosti, podavati izvestja i naputke o obèrtnim i tèrgovačkim poslovima; sastavljati pregled dèržavopisne (statistične) o tèrgovini i obèrtnosti; predlagati sposobne osobe za imenovanje činovnikah trgovačkih i obertnih; napokon naznačivati sriedstva, da se digne kredit i podupire, te sudielovati kod uredjenja mitnih stvari. Bez da se upuštam u potanje razglabanje trgovačkih komorah, što za drugo vreme ostavljam, mislim da će se dozvoliti ustrojenje tih komorah tim više što su s' jedne strane okolnosti i razmierja u trgovačkom i obèrtnom obziru osobita i nerazvita, dakle i tim većma triebaju takovih organah, s druge pako strane zavod ov moći će razan i uzvišen krug svog dielovanja izpuniti, te sverhu svoju, procvietanje tèrgovine i unapredjenje obèrtnosti, postići. Moli dakle doli podpisani da sl. odbor izpita ovaj priedlog, te ako ga za vriedno pronadje da se u pretres uzme, to da ga dotićnom Odsieku preda, za moći pretresti. Od kolike je koristi, da se kod nas uvedu tèrgovačke ko-

more? Jeda li je potrebno ih uvesti? — i Šta nam valja raditi, da ih u život uvedemo? Slavnog odbora najponiznii Jakov Epstein. U Zagrebu dne 5 Veljače 1849.«¹¹

Izgleda da je Epsteinov prijedlog ostao samo mrtvo slovo na papiru, i to iz nekoliko razloga. Prvenstveno zbog toga što je daljih mjeseci rad »Slavjanske Lipe« osjetljivo počeo opadati na što se tuži i Medaković u jednome članku u »Slavenskom Jugu« mjeseca juna 1849.¹² Navedeni list je, kao što znamo, počeo izlaziti 6. VIII 1848. godine. Urednici su bili Dragojlo Kušlan i Nikola Krestić, a urednički odbor je bio sastavljen većinom od ljudi koji su bili i članovi »Slavjanske Lipe«. List je svakako zastupao načela demokratska imajući parole »... Narod bez narodnosti — tijelo bez kosti«, uzetu iz Gajeve »Danice«, te »Sloboda, jednakost, bratinstvo«, lozinku francuske revolucije.¹³ Osim toga su i novi politički događaji onemogućili djelovanje nacionalno-demokratskih udruženja kakovo je bila »Slavjanska Lipa«, pa je Bachova apsolutistička era skinula s dnevnoga reda ranije društvo, s time je i Epsteinov toliko koristan prijedlog ostao eto sačuvan samo kao suvremeni dokument, dok je njegovo ostvarenje omogućeno tek službenim zakonima godine 1852, kada je u Zagrebu i osnovana toliko željena Epsteinova komora.

Međutim, smatramo da je ipak bilo vrijedno priopćiti Epsteinov prijedlog tim prije što je on do sada bio nepoznat i nigdje nije spomenuto Epsteinovo ime kao nekog predlagача komore, mada mu svakako pripada zasluga da je on bio prvi koji je u Zagrebu to pitanje pokrenuo.

Nemajući više mogućnosti raditi i dalje u »Slavjanskoj Lipi« Epstein nastavlja svoj rad u »Društvu čovječnosti«, koje je također pomalo vegetiralo imajući 50-tih godina sve manji broj članova. Tek godine 1853. nastaje malo povoljnije stanje, pa o radu društva iznosi podatke sam predsjednik Epstein na glavnoj godišnjoj skupštini održanoj 5. VI iste godine. U svome kratkome govoru Epstein je iznio i ove podatke: »... die hohe Banal-Regierung habe unterm 2. April 1853, Zahl 3718, den weiteren Bestand des Vereins gestattet und als landesfürstlichen Kommissär Herrn Magistratsrath v. Verbanić bestellt, was um so freudiger aufgenommen wurde, als man hierdurch eine Förderung der Vereinszwecke zu erwarten berechtigt ist. Bei dieser Gelegenheit entwarf der Direktor einen Rückblick auf die Gebahrung des Vereinsvermögens und die erfreulichen Leistungen des Institutes, das seit seinem Bestande ungefähr 150 Familien unterstützt, und hiefür so wie für die Bildungszwecke des Vereins an 2000 fl. verausgabte. Das unantastbare Stammkapital besteht dermalen an Papieren im Werthe von 420 fl. und in der Sparkasse verzinslich angelegten 150 fl. Das Vereinsmitglied Hr. Goldzieher hat das Institut, als Theilnehmer an den in Wien bestehenden Verein zur Verbreitung von Volkschriften angereicht und den Jahresbeitrag hiefür aus Eigenem bezahlt, was dankbarst zur

Kenntniss genommen wurde. Ferner bestimmte man den in der hiesigen israelitischen deutschen Lehranstalt befindlichen armen Schulkindern zur Anschaffung der nöthigen Schulbedürfnisse die erforderlichen Beiträge zuzuwenden.«¹⁴ Mada je Epstein u svome govoru sredinom 1853. godine veoma optimistično iznio rezultate stanja u radu i poslovanju društva, to se ono krajem iste godine iznenada temeljito izmjenilo, pa je preko polovine članova izjavilo da će istupiti, smatrajući dalje postojanje besmislenim i beskorisnim. Čini se da je jedan od glavnih razloga dalje društvene neaktivnosti i početkom 1854. proizlazio iz činjenice što je društveni predsjednik Jacques Epstein upravo u to vrijeme proživljavao jednu veoma tešku krizu. Zapao je u neke oveće financijske teškoće, pa su ga one sputavale u njegovom društvenom radu. Epstein je izgleda uložio oveće novčane svote u neke poslove, koji su se izjalovili, pri tome je bio prisiljen posuditi izgubljeni novac uz veoma teške uslove, pa su ga pojedini vjerovnici nemilosrdno počeli proganjati. Posjedujemo njegovo vlastoručno pismo pisano 5. V 1854. godine zagrebačkom trgovcu i privredniku Antunu Auschu, koji je bio Epsteinov prijatelj. U pismu Epstein kaže: »Theuerster, innigstverehrter Freund! Inmitten der entsetzlichen Ereignisse, die uns bedrohen, und des hereinbrechenden Unglücks ist mein erster Gedanke an Sie! — Thränen verhindern mich am Schreiben. Ich will durch diese Zeilen nichts, als erstens bitten, verlassen Sie mich nicht als Freund in dieser unglücklichen Lage, und seien Sie versichert, dass unter allen Umständen es meine erste und heiligste Pflicht sein wird, Ihr seltenes mir geschenktes Vertrauen zu rechtfertigen, und dass ich es zu meiner Lebensaufgabe machen werde, Sie gewiss nach Möglichkeit zu befriedigen. Haben Sie Mitleid mit Ihrem unglücklichen Jacques Epstein.«¹⁵ Ausch je, kako po svemu izgleda, pomogao prijatelju, pa je na taj način na kraće vrijeme normalizirano Epsteinovo financijsko stanje, da bi se ponovo pogoršalo krajem godine 1859, kada je četrdesetogodišnji Jacques počinivši samoubistvo nasilno prekinuo svoj životni put.

Posljednje godine života Epstein fungira i dalje kao predsjednik »Društva čovječnosti«, pa se i ono zahvaljujući njegovoj brizi i zalaganju ponovo nekako preporađa, mada su postojali i dalje prijedlozi o potrebi potpune obustave. Uz Epsteina živo se zalagao za dalji rad društva i poznati zagrebački liječnik dr Bresslauer, koji je godine 1856. uvidio »... da nije kriva osnovna misao što se društvo raspada, već da je tomu kriv način kojim se išlo za ostvarenjem te misli. Društvo je bilo odviše ekskluzivno, nije zalazilo dovoljno u javnost, te se za nj u mnogim krugovima ni znalo nije. Tako isto uvidje da je težnja društvena preopsežna, preko načina razmaknuta, te da bi trebalo preciznije udariti granice društvu. Zaključeno bi stoga da se građanstvo zagrebačko proglasom pozove da pristupi društvu.«¹⁶

Traženi proglas su krajem maja 1856. sastavili i potpisali zagrebački gradonačelnik Ivan Kamauf, Dane Stanisavljević, F. S. Stauduar, dr Breslauer, Nikola Krestić, Antun Schwarz, Nikola Koller, Gratian Mihić i Jacques Epstein. U njemu sastavljači i potpisnici apeliraju na stanovništvo grada Zagreba da ono pristupi u društvene redove i ponovo omogućí djelovanje društva, koje u prvome redu želi »... podupirati siromake ovdešnje svake vrsti bez razlike stališa i vierozakona hranom, drvi, odiećom, novci i liekovi...«¹⁷

Proglas je odjeknuo veoma pozitivno, pa je godine 1857. priliv u članstvo društva postajao sve veći i društvena blagajna oporavljena posjedujući preko 2000 forinti gotovine. Članovi društva na čelu sa predsjednikom Epsteinom mogli su u svakom pogledu biti zadovoljni.

Godine 1858. Epstein, da bi sanirao nekako svoje još uvijek dosta slabo materijalno stanje, počinje neke nove poslove, preuzimajući posredovanja u pogledu raznih osiguranja protiv požara manje-više svih pokretnih i nepokretnih objekata. Iz objelodanjenog oglasa¹⁸ saznajemo da je Epstein tada stanovao u Vlačkoj ulici broj 117 u kući grofa Draškovića¹⁹, za što nalazimo potvrdu i u jednom suvremenom popisu sa teritorija Vlačke ulice iz godine 1856.²⁰ Slijedeće 1859. godine Epstein je i dalje aktivan u »Društvu čovječnosti« izbjivajući češće nego li ranije, iz čisto poslovnih razloga, koji ga sile da s vremena na vrijeme putuje u Beč ili u koje drugo veće mjesto. Zapao je izgleda u nove financijske teškoće, javlja se i vjerovnik iz godine 1854, i Epstein pod dojmom svih predstojećih neugodnosti počini samoubistvo, skačući pod vlak na putu za Beč u blizini Badena. Pao je tako nespretno da je smrvio nogu i ruku, ostavši živ, u besvijesnom stanju. Taj nesrećni slučaj komentirale su i zagrebačke njemačke novine »Agramer Zeitung«²¹, gdje anonimni izvjestitelj iznosi kao razlog samoubistva iznenadan napad ludila. Nesrećniku je bila smjesta pružena u Badenu liječnička pomoć, gdje su mu amputirane noga i ruka. Međutim, stanje je iz dana u dan bilo sve teže i teže, i u velikim mukama on je izdahnuo 26. X 1859. godine.

Epsteinovu preranu smrt uz »Agramer Zeitung«²², komentirale su i »Narodne novine« u kojima je objavljen veoma topao članak i izneseno i ovo: »Jacques Epstein, ovdiešnji obćenito cijenjeni trgovac, koi je na željeznici kod Badena blizu Beča pred nieko vrieme tako strašno postradao, da su mu uslied toga jednu ruku i nogu snimit morali, preminuo je u Badenu 26. t. m. Viest o njegovom preminutju proizvela je ovdie obćenito sažaljenje, jer njegov bezporočan život i riedke sposobnosti duha i sërca uverstiše ga punim pravom u broj naših pèrvih sugradjanah a uljudno i izobraženo ponašanje njegovo omili ga svakomu, koi je imao prigodu š njime obćiti. On je bio ravnatelj ovdiešnjega društva čoviečnosti i dielovaše neumornom revnostju za razvitak istoga. Pomagao

je rado svakomu, koliko je više mogao, bio je štovatelj, poznavalac i podupiratelj liepih umjetnosti i naše obćinstvo ima mnogi liepi umjetnički užitak poglavito njegovom nastojanju zahvalit a umietnicima gledao je vazda njihovo bavljenje među nama, neštedeći ni truda, ni troškovah, učinit ugodnim što je više mogao. Kao što je bio zauzet za sve, što je liepo i dobro, mio mu je bio i razvitak naše narodne književnosti, kojoj je iskreno želio svaki napredak. Budući da smo ga osobno poznavali, nemože nam se na ino, nego ovom niekolicinom riećih izrazit naše duboko sažaljenje, što mu je toli žalostan udes u dio pao, njemu koi bi zaista zaslužio bio da bude sretan na tom svijetu. Lahka mu zemljica i viečna pamet!«²³

Mjeseca novembra iste godine održana je i komemoracija u zagrebačkom židovskom hramu. O njoj čitamo ovu kratku bilješku: »Heute wurde in dem hiesigen israelitischen Tempel die Trauerfeierlichkeit für den leider zu früh verstorbenen Jacques Epstein abgehalten, wobei der neue Religionslehrer, Herr Eisner, eine gediegene, tief ergreifende Rede hielt. Dass sich hiebei nicht nur seine Glaubensgenossen, sondern auch Christen, namentlich die Mitglieder des von dem Verstorbenen in's Leben gerufenen Humanitäts-Vereins eingefunden, ist der unzweideutigste Beweis, wie sehr und wie allgemein das Hinscheiden desselben betrauert wird.«²⁴

Epsteinovom smrću nestala je ličnost koja je u zagrebačkom javnom i kulturnom životu u periodu kasnog »ilirizma« i »Bachovog apsolutizma« odigrala značajnu i progresivnu ulogu. Višegodišnji predsjednik i osnivač »Društva čovječnosti« i član upravnog odbora demokratsko-nacionalnog društva »Slavjanska Lipa«, i jedan od neslužbenih osnivača zagrebačke trgovačke komore, bio je svakako predstavnik novih liberalno-demokratskih načela, koja su u onovremenom građansko-kapitalističkom poretku svakako značila korak naprijed.

BILJEŠKE

1. Gavro Schwarz, Povijest zagrebačke židovske općine od osnutka do 50tih godina 19. vijeka, Zagreb, 1939, str. 50.

2. Janko Barlé, Još nekoliko priloga k povijesti židova u Hrvatskoj, Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva, Zagreb, 1909, sv. II, str. 129.

3. Rede zur Einweihung des Humanitäts-Vereines. Mit dem Nachhange einer unmittelbar nach dem Gottesdienste gehaltenen Anrede von Jacques Epstein (Auf einstimmiges Verlangen und Ansuchen der Mitglieder vom Vereine veröffentlicht), Wien, 1847, str. 13, o društvu v. i Schwarz o. c., str. 74, pa člančić u »Agramer Zeitung«, 1846, br. 70, 1. IX. u kome je rečeno i ovo: »... Für jetzt bemerken wir bloss, dass der seit kurzem hier ins Leben getretene israelitische Humanitäts-Verein, dessen Begründer und Director Herr Jacques Epstein, ein strebsamer und vielseitig gebildeter junger Mann

ist, es sich zum Zwecke gemacht, durch Vereinigung einzelner Kräfte die Idee der Humanität nach allen Richtungen zu fördern und dieselbe nach Massgabe der gemeinsamen Kräfte im Schoße der israelitischen Gemeinde so viel als möglich zur That werden zu lassen. — Es ist demgemäss die nächste Aufgabe des aus lauter jungen Männern bestehenden hiesigen israelitischen Humanitäts-Vereins: der mehrseitigen fortschreitenden Ausbildung der erwachseneren Jugend durch eine gemeinschaftliche, aus der Casse des Vereins unterhaltene Bibliothek und eine bedeutende Anzahl aufliegender Zeitblätter Vorschub zu leisten, Kindern mitteloser Eltern den vollständigen Schulunterricht durch angemessene Unterstützung zukommen zu lassen, und den Fleiss derselben durch Geschenke und Belobungspreise anzueifern, verarmten oder verunglückten Individuen ihrer Gemeinde Hilfe und nach Thunlichkeit auch Mittel zum Selbstbewerb zu bieten, auf den Cultus, den moralischen und religiösen Sinn ihrer Glaubensgenossen veredelnd hinzuwirken ec. — Herr Jacques Epstein hat sich daher kein geringes Verdienst um seine hiesigen Glaubensgenossen erworben, indem er unter ihnen einen Altar der Humanität errichtet, vor welchem das Eis des starren Egoismus schmelzen und dem alle Confessionen, alle Secten ausgleichenden Gefühl der Bruderliebe Platz machen soll.«

4. Jakša Ravlić, Ilirska čitaonica u Zagrebu, Historijski zbornik, 1963, str. 159—215.

5. Pravila obstojećeg od godine 1846. sad preustrojenog zagrebačkoga Društva Čovječnosti. Odobrena razpisom visokoga c. kr. miestodèrštva od 1. prosinca 1856. br. 22552—4168, str. 2.

6. Pravila, o. c., str. 8.

7. Verzeichniss der Urgründer, Gründer, Mitglieder und Wohlthäter des Agramer Humanitäts-Vereines, Agram 1857. Prema sačuvanom popisu koji se nalazi u zagrebačkoj Nacionalnoj knjižnici pod signaturom 43.718, slijedi da je ukupno 200 ljudi bilo članom »Društva čovječnosti« navedene godine 1857. Među njima su na prvome mjestu navedeni ban Josip Jelačić i nadbiskup kardinal Juraj Haulik, dok su ostali manje-više sve poznatiji zagrebački intelektualci, poznati iz vremena ilirskoga preporoda u koje vrijeme je »Društvo čovječnosti« započelo i svojim radom i djelovanjem. Od istaknutijih »iliraca« navodimo Ljudevita Gaja, Dimitrija Demetra i Ljudevita Vukotinića. Među prautemeljiteljima ističu se napose zagrebački tadanji Židovi uz neke Židove iz ostalih mjesta Hrvatske, a javlja se kao član prautemeljitelj i nekadanji zagrebački Židov Hirschler Adolf iz Australije. Prema sačuvanom popisu citiramo imena Židova koji su od prvoga dana radili u »Društvu čovječnosti« a koji su i kasnijih godina neobično aktivni. Prezimeni navodimo alfabetskim redom uz neke napomene kod poznatijih ličnosti. Ausch M. A. zagrebački trgovac; Bauer Johann, trgovac; Bettelheim Jacques; Bresslauer J., doktor medicine u Zagrebu, prautemeljitelj i aktivan član društva i kasnijih godina; Deutsch Filip; članovi obitelji Epstein Adolf, Ignaz, Jacques, Julius, prautemeljitelj i poznati glasovirač, pretežni dio života i rada proveo u Beču, gdje je od godine 1867. do 1901. bio profesor na bečkom konzervatoriju; njegov sin Richard bio je također pijanista, najprije đak vlastitog oca i poznatog skladatelja Mahlera; pa Epstein Sigmund iz Sigeta kao prautemeljitelj i kasniji dobrotvor društva; zatim Frankl Johann, građevinski poduzetnik; Goldzieher M.; Heksch Samuel iz Pešte; Hertman Samuel i Josef; Hirsch Adolf, trgovac; Hirschler Samuel, Georg i Adolf iz Melbournea; Hochstädter Josip; Holzmann Sigmund; Kaiser I. A., trgovac; Kaufmann Filip, trgovac; Kaufmann I.; Kornitzer David; E. i G. Langraf; Leitner Moritz, Varaždin; Löwinger S., trgovac; Moses Samuel, trgovac; Pollak Moriz, Luisa i Sigmund; Priester Emanuel i Gerolamo, Pulzer Leopold, trgovac; Roth A., učitelj; dr Sachs Mavro, liječnik i Sachs, bez naznake zanimanja; dr Schönstein; Schrenger, trgovac; liječnik Schwarz; Anton Schwarz, violonista i dirigent u Zagrebačkom kazalištu, učenik Wisner-Morgensterna; knjigovođa Schwarz Wilhelm i Schwarz Samuel; Singer Nanette; Spierer Eduard, trgovac; Spierer Josef; Spitzer Hermann; Ignaz i L., liječnik Stern iz

Karlova; Stern S. iz Velike Gorice; Stern Alois, dnevničar na zagrebačkoj pošti; Stiegler A. i S.; Vais August, trgovac; Weiss Jakob i Samuel i Weiss Samuel, građevinski poduzetnik; pa Weiss S. C. i Weiss Adolf i Wellnreiter Isak iz Siska.

8. Slavenski Jug, Zagreb, 1848, br. 14, 6. IX.

9. Pravila po nami ozdo podpisanimi ustrojenog društva »Slavjanske lipce« u Zagrebu 1848/9, R. 6524—a, Nacionalna sveučilišna biblioteka, Zagreb.

10. Jaroslav Sidak, Austroslavizam i slavenski kongres u Pragu 1848, Istoriski pregled, Zagreb, 1960, br. 3—4, str. 213.

11. Epstein Jakov — pismo »Slavjanskoj Lipi«, Zagreb, 5. II 1849. R. 6524-c, Nacionalna sveučilišna biblioteka, Zagreb.

12. M. Medaković, Lipa u Zagrebu, Slavenski Jug, Zagreb, 1848, br. 68, 9. VI.

13. Josip Horvat, Povijest novinstva Hrvatske 1771—1939, Zagreb, 1962, str. 162.

14. Agramer Zeitung, 1853, br. 132, 11. VI.

15. Briefe des verstorbenen Jacques Epstein, Gründer des Agramer Humanitäts-Vereines an seinen Freund Anton Ausch in Agram. Štampano u Zagrebu, originalan primjerak se nalazi u Nacionalnoj sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pod signaturom, II. 114.

16. Milovan Hajdinjak, Spomen-spis k pedesetgodišnjici Društva čovječnosti, Zagreb 1896, str. 7. O radu i djelovanju društva vidi i Uzdarje Društva čovječnosti prigodom svečanoga koncerta obdržavana u slavu dvadesetpetogodišnjega obstanka dne 6. siečnja 1871, Zagreb, s. a. Spomenspis imade i njemački podnaslov i tekst.

17. Narodne Novine, 1856, br. 130, 7. VI — proglas je potpisan 25. V 1856.

18. Agramer Zeitung, 1858, br. 99, 1. V.

19. Lelja Dobronić, Stare numeracije kuća u Zagrebu, Zagreb, 1959, str. 205, Izdanja Muzeja grada Zagreba, 2.

20. Popis za javnu radnju sposobnih župljanah i broj tegleće marve u župi sv. Petra u Laškoj ulici u Zagrebu nalazećih se, Spisi Gradskog Poglavarstva, Zagreb, 1851—1858, br. 1533, Historijski Arhiv, Zagreb. Iz tog popisa slijedi da je godine 1856. u župi sv. Petra na teritoriju Vlaške ulice stanovalo ukupno 24 Židova, poimenično: trgovac Jakob Polak, Josip Spitzer, trgovac Ignac Stern i sin Jakob, trgovac Friedrich Reiner, trgovac Adolf Bettlheim; krojač Heinrich Stern, trgovac Ivan Singer, trgovac Jakob Deutsch; draguljar Marko Weiss; kožuhar Jakob Bettlheim, poslovođa udove Rozalije Pick imenom Leopold Mojses, mešetar tj. neke vrsti poslovni posrednik Josip Figatner; kočijaš Salamon Hirschel, poslovođa matere — udove Katarine Stern sin Jakov; trgovac Henrik Fürst, Philip Deutsch trgovac, Henrik Neufeld trgovac, senzal Ignac Stern, trgovac Makso Bresslauer, trgovac Ignatz Epstein, trgovac Wolf Epstein, mešetar Jacques Epstein i trgovac Mato Palota.

21. Agramer Zeitung, 1859, br. 225, 3. X.

22. Agramer Zeitung, 1859, br. 246, 27. X.

23. Narodne Novine, 1859, br. 247, 28. X.

24. Agramer Zeitung, 1859, br. 270, 25. X.